

Mátyás "cseh" zsoldosai

Közép-Európában — bár nem előzmények nélkül — a zsoldosintézmény a huszita háborúk idején, különösen a lipanyi csata után terjedt el. Kézenfekvő lenne azt állítani, hogy a Magyarországon is megforduló katonák terjesztették el a huszita tanításokat, de mégsem valószínű, ugyanis a rövidebb-hosszabb huszita megszállásnak kitett területeken nem mutatható ki jelentősebb hatásuk, hanem elsősorban az ország déli területén, a Szerémségben jelentkeznek, illetve igéjükről innen Moldvába menekülve, majd onnan Erdélybe szivároghva terjesztik tanításaikat. Azért fontos ezt megemlítenünk, mert a szaktudomány már bebizonyította, hogy a magyarországi huszitizmus nem tiszta ideológia, hanem magán visel bizonyos patarén-kathar vonásokat, ami csak úgy képzelhető el, hogy az ország déli területén tanak keveredtek az ott évszázadok óta kimutatható bogumil eretnokség tanításaival. Anélkül, hogy részletesen be kívánnánk mutatni a két eretnokséget, néhány olyan adatra szeretnénk felhívni a figyelmet, amelynek jelentősége lehet mondanivalónk szempontjából:

A husziták tanításában központi szerepet játszik a két szín alatti áldozás, a konzekrált kenyeret Krisztus testének, a bort vérének tartják. Hitüket nyíltan megvallják, még zsoldos mentalitású prédikátoraikat is tisztelik. Ezzel szemben a bogumilok elvetik a miseáldozatot egészében, tagadják, hogy Krisztus valaha is megtestesült volna, tehát a szertartásban használatos kenyeret és bort községes ételnek tartják. Tiltják az esküt, de a hamis eskünek sem tulajdonítanak jelentőséget, ezért bárki letagadhatja vagy eltitkolhatja eretnek voltát; azt állítják, hogy csak "Péter apostol módjára élő pap birtokolja a Szentleket", stb.

A magyarországi "husziták" tanításait éppen az ország déli területén működő inkvizítor, Marchiai Jakab jelentéseiből ismerjük.

Még annyit jegyezzünk meg, hogy a fekete a bogumilok szent színe, különösen tisztelik azokat az embereket, akiket — hitük szerint — valamiféle fekete testi jellel jelölték meg. (Ilyenek később a magyar történelemben Cár Jován Nevád vagy ismertebb nevén Cserni Jován, de ilyen a másik névvezér, Karácsony György is.)

A magyar hadviselés Mátyás trónralépésekor a zsigmondi elképzeléseken nyugodott: alapját a nemesi bandériumok rendszere és a nemesek fejenkénti felkelése jelentette, amit alkalmanként paraszti kereszteshad egészített ki.

Már Mátyás előtt is találkozunk azonban a magyar seregben zsoldosokkal, akik korszerűbb hadviselési rendszert képviselnek: Zsigmond és az a Hunyadi János, aki maga is szolgált Itáliában zsoldosként, alkalmaz ilyen harcosokat. Ez az új katonaelem segíti Mátyást is diadalra nyugati és törökellenes vállalkozásaiban.

A magyar zsoldosereg kialakulása a husziták második nemzedékével hozható kapcsolatba.

A huszita háborúk után harc és zsold nélkül maradt cseh katonák Zsigmond haláláról szinte megoldhatatlan kérdést jelentettek Magyarországnak. A Felvidékre vették be magukat, ellátásukat a nép fosztogatása biztosította; csak Mátyás idején nyílt lehetőség a garázdálkodás megfékezésére.

Mátyás 1458-tól részben engedmények adásával és pénzzel nyerte meg, részben pedig haddal győzte le a cseh zsoldosokat, akiknek egy része már a felvidéki hadjárat elején a magyarokhoz pártolt és Mátyás zsoldjába lépett. Vezetőjük, Zizka utolsó nagy tanítványa, a kiváló hadvezér Giskra volt, aki csak 1462-ben hagy fel a Mátyás-ellenes harccal, és csapataival szolgálatába lép. Az 1463. április 3-i bécsújhelyi szerződés értelmében Giskra átadja felvidéki várait, de Magyarországon maradhat; Solymos és Lippa meg birtokajuttatás fejében örökös szolgálatot fogad a királynak és katonai tanácsadója lesz.

Giskra és zsoldoserege átállásával nemcsak a Felvidék huszita-kérdése oldódik meg, hanem megjelenik a király leendő zsoldossergének cseh magja is.

Másképpen alakult az úgynevezett "zebrák" sorsa. Erről leg részletesebben Bonfini tudósít.

Mikor Mátyás -- írja -- koronázása után a második évben a török ellen vonulva "Zágráb felé vette útját; a harmadik mérföldkönél Svehla többednagával elbocsátását kérte... végül a király engedelmével társaival együtt távozott, s Magyarországra visszatérve, a király Kosztolány nevű várát foglalta el, nem hadi, hanem rabló

fészkül. Aztán ama cseh "társaság"-ot, melyet "testvériség"-nek neveztek, s akik a római császárhoz szegődve akkor Morvaországban ülték fel nyári táborukat, sürgősen egybeszólítja /számuk mintegy hétezeri volt/, és zsákmányolásra Magyarországra hívja őket; bőséges pusztítást, könnyű rablást ígért nekik... A Svehla által előbb elfoglalt Kosztolány nevű várat újraépítették. Kettős bánccal és kettős árokkal vették körül, sűrűn raktak tornyokat a sáncre. Innen zúdultak ki rabolni a vidékre, falvakat, rőzsekerítéssel körülvett mezővárosokat égettek, elhajtották a nyájakat, rábuz vittek mindenkit, az ellenkezőket levágták és mindenkit kifosztottak."

A visszatérő király ostromzárral vette körül a várat és kiéheztetésére rendezkedett be. Mikor Svehla helyzete tarthatatlanná vált, serege megbízhatóbb részével egy éjjel kiszökött a várból, de felfedezték és üldözöbe vették. Akiket a menekülők közül nem vettek agyon a környék posszúszomjas parasztjai, köztük Svehlát is, a király elé hurcolták...

"...másnap a vár kapuja előtt hosszú sor akasztófát állíttatott fel, néhányat magasabbra ácsoltatott. Azután mindnyájukat elvezették a kivégzésre. Várbeli társaikkal szemben, szemük láttára függesztettek fel kétszázötvenet, a magasabbakra a rangosabbakat: középen Svehlát, jobbján papját, balján kardhordozó szolgáját." A várbeliek erre megadták magukat, de fogságukban szinte valamennyien a budai várnagy kapzsóságának estek áldozatul. Bonfini végül így üszegzi mondanivalóját: "Ama cseh seregből tehát, mely egészében hétezer emberből állt, így csak igen kevesen menekülhettek meg; éhség, fegyver emésztette el őket, majd az utolsó szálig. Ez volt ennek a "testvériség"-nek vége."

A fentiekből mindenképp kiemelendőnek tartjuk azt a tényt, hogy Svehla papját is a főbűnsők között büntetik.

A lázadó életben maradó része királyi szolgálatba lép, s igyekszik megszolgálni a kegyelmet.

Közéjük tartozik Hag Ferenc, azaz Frantisek Hag -- mint Imokai Tóth Zoltán írja: "a később feketének nevezett királyi zsoldossereg kapitánya". A vezérek közül az ő helyzete a legszilárdabb: a király singularis stipendariususa a cseh háború idején.

E hadakozás (1468-1478) legfőbb eredménye, hogy ekkor szerveződött meg a királyi zsoldossereg és ekkor bizonyosodott be nélkülözhetetlensége a nyugati irányú magyar hadviselésben.

Mátyás háborúját a cseh koronáért vívja. Nagyszabású hadi vállalkozásához a főpapi és főúri bandériumok erejét is igénybe veszi. Valójában ezek is zsoldért harcolnak a magyar határokon kívül, de mégsem tekinthetők valódi zsoldosoknak. Olyan hadviselő familiárisok, akiknek a zsoldpénzét uruk vágja zsebre, aztán vagy részesíti belőle seregét vagy nem.

A valódi zsoldos mag etnikailag rendkívül heterogén összetételűnek tűnik. A magyarok, csehek és rácok tábora nem feltétlenül jelent nemzetiségi megoszlást: a három taktika elkülönülését is jelezhetjük így. Azaz a magyarok a nehéz lovasságot, a rácok a könnyű lovasságot, a csehek a királyi gyalogságot rejthetik.

A nyugati háborúk seregei a déliekéhez mérten kisebb létszámúak, de minőségileg magasabb rendűek. Amíg a király seregének több mint a felét a hadra kelet nemesek és paraszti keresztések adják 1458-ban, addig 1468-ban a pozsonyi országgyűlésen Mátyás a rendkívüli hadiadó megszavazása fejében egy esztendőre mentességet ad a nemesek személyes hadbavonulása alól. Tehát ekkor már, s a szóbanforgó hadszíntéren mindenképp zsoldos csapatokat kívánt bevetni.

Délen a rövidebb, honvédő jellegű hadjáratokhoz Mátyás elsősorban a megyei, másodsorban a területileg érdekelt főúri bandériumok erejét vette igénybe, de ekkor keresztes népfelkelést is hirdetett. Ilyenkor a sereg nagymértékben felduzzadt.

A nyugati háborúk hosszabb hadjárataiban és az elfoglalt területek megtartásában képzett és állandóan rendelkezésre álló sereg-re volt szükség. Különösen az ausztriai hadműveletek idején, amikor az elfoglalt területeken adószedésre és őrségadásra is szükség volt.

Ekkorra, valószínűleg uralkodó etnikuma alapján, de az sem zárható ki, hogy a várak őrséget adó, döntő többségben gyalogos alakulatok miatt, a király állandó hadseregét kifejezetten cseh seregnek mondják.

A zsoldossereg a második, fényes korszakát, mely a 70-es évek közepétől a király uralkodásának utolsó évéig tart, dicsőséges kornak is nevezhetnénk hadi sikerei miatt. Ezeket a katonákat -- bár

elnevezésükben még gyakran előjön a cseh jelző -- már nem vallási meggyőződés főtí, mint Lizka huszitáit: elsősorban a zsold és Mátyás személyes hatása az összetartó és hajtóerő körükben.

Az is bizonyítható, hogy ennek a seregnek az összetétele már egyáltalán nem egyértelműen cseh etnikailag. Számos lengyel, (Komorowsky, Thalafus), sziléziai (Pernstein, Tettauar), morva (Podmanitzky) van köztük, de nem hiányoznak a magyarok (Egerváry, Szentalkósi, Dávidházy), székelyek, szászok sem; sőt Mátyás maga ír arról, hogy elfogott törököket is zsoldjába fogadott.

A cseh jelleget legfőképpen az erősíti továbbra is, hogy kapitányaik döntő többsége (Boskowitz, Dabis Cernahora, Frantisek Hag, Jan Haugwitz, stb.) valóban cseh származású.

A király halálával vége szakadt az úgynevezett dicsőséges korszaknak.

A sereg főparancsnoka a Corvin János öröklését biztosítani akaró glogaui háborútól kezdve a biskupitzi Jan Haugwitz.

Mátyás halálakor a zsoldoshad részben Ausztria váraiban, részben sziléziai "pihenőn" tartózkodik. Itt keresik meg őket Miksa császár, illetve Corvin János követei, hogy a maguk számára nyerjék meg erejüket. A fizetetlen német zsoldosok javarészt át is állnak a császár oldalára.

A sereg egy jelentős része azonban a váradi püspök ajánlatát fogadja el, és százezer arany ellenében Ulászló pártja szolgálatába áll.

Fegyvereseivel Ulászló trónrajuttatását segíti elő -- mit sem törődve azzal, hogy a "pénztelenségéről" híres királyjelölt ezt az összeget is kölcsönből fedezi, s további "foglalkoztatásukra" egy lyukas garasa sincs.

Szapolyai, a másik fővezér, ugyancsak önző politikai számításból gyakorlatilag egy kardcsapás nélkül lemond Ausztriáról, s így a császár oldalára átállni nem kívánó seregrész teljes bizonytalanságban van. Jórészt ezért válnak Haugwitz személyes hívévé. Csak vezérében bízva ez a fizetetlen zsoldoshad előbb vagy utóbb szembe fog kerülni a feudális Magyarországgal.

A zsoldosokra azonban ekkor még szükség van. Északra küldik őket, ahol az ország területére kétszer betörő Albertet sikeresen

úzik ki. A beígért zsoldfizetés azonban elmarad.

Erre többször volt már példa korábban is, de vagy mégis idejében összegyűlt a pénz, vagy Mátyás kemény intézkedései elejét vették a zsold fizetéséig a komoly lázadásnak.

Most azonban csak részekre osztják a sereget fizetés helyett. Részben a Délvidék fővezére, Kinizsi parancsnoksága alá kerülnek, ezeket Szegedre irányítják; kb. 1000 gyalogost pedig közvetlenül Nándorfehérvárra küldenek a várórség erősítésére.

Zsold és ellátás híján e seregrészek csak abból tudnak megélni, amit a lakosságtól vesznek el erőszakkal. Kinizsi ekkor nyomatékosan parancsba adja, hogy vessenek véget a fosztogatásnak, ám zsoldot továbbra sem küld, így minden marad a régiben; a lakosság pedig joggal elégedetlenkedik, a kárvallott földesurak panaszáradata egyre duzzad. Végül a Délvidék főparancsnoka a főúri bandériumok segítségével és a fegyverbe szóllított paraszttal együtt vonul Mátyás híres zsoldoshadának maradéka ellen, "ad villam Piscinam vocant", és ott megütözkönek.

A vélemények megoszlanak arról, hol zajlott le az a csata, amely a Haugwitz-vezette zsoldosereg pusztulását eredményezte.

Néhány tudós azt a nézetet fogadja el, hogy a csatára a mai Kiskunhalas mellett került sor. Ezt támasztja alá az a Bonfini által is feljegyzett tény, hogy a királyi sereg eltartására a szabad királyi városokat és mezővárosokat kötelezték ebben a korban.

Más vélemények szerint a Száva partján, valahol Valkó vármegyében, Racsas vára mellett történt az ütközet. S a forrásban szereplő Segedinum valójában Singidunum, azaz Nándorfehérvár lenne. Valószínű azonban, hogy itt a két seregrész — a Nándorfehérvárra és a Szegedre irányított — összezavarása történt, s akkor ebben az esetben is a kiskunhalasi színtér valószínűsíthető.

Am bárhol történt is az ütközet, tény, hogy Haugwitz seregének szekérvárát megsemmisítették, s a csellel megbontott hadrendű csapat a színlelt megfutamodást alkalmazó Kinizsi számára könnyen felszámolhatóvá vált.

E seregnak kb. harmada élte túl a katasztrófát. Őket fogságba vetették és Budára szállították, ahol 1493. január 6-án ígéretet

tettek: a király és a nép ellen többé fegyvert nem fognak, ellenséghez nem csatlakoznak, az országból békével kivonulnak és zsoldjukról lemondanak. Ez az ígélet volt "a fekete sereg sírírata".

Az ígélet után Haugwitzcal a morva határ felé kerülve Ausztriába indult a vert zsoldoshad. Itt néhány várat elfoglalva -- jobb lehetőség nem lévén -- ismét csak fosztogatásból tudtak megélni. Ezért sorsuk itt sem lehetett más, mint a Délvidéken; május közepén a császár serege mért rájuk csapást, s gyilkolta meg kegyetlenül a verecséget túlélőket.

A Mánorfehérvárba osztott ezer főnyi gyalogság is hasonlóan siralmas véget ért.

1494-ben Kinizsi arról a be nem bizonyított védről értesült, hogy az őrség tagjai egyezkednek a törökkel, s árulásra készülnek. Erről azonban mindennél többet mond, ha Bonfini elbeszélését idézzük: [Kinizsi] "Pál pedig, amikor meghallotta, hogy az őrkatonák Görögfejevárnak a török kézre való átjátszásáról szönek terveket, az összeesküvés főkolompósa azonnal csapatokat küldött, és ezek iszonyú kínzások után bevallották a bűnt, mire borzalmas és -- azt hiszem -- sosem hallott büntetéssel sújtotta valamennyit, tudniillik a leggyalázatosabb börtönbe csukta valamennyit, minden nap egyet közüllük kecske módjára nyársra húzatott, ezt tűzön ropogásra süttette, és társainak eledelül adta, a rettenetes lakoma szörnyűségét növelendő, meg-megkérdezve, ínyükre való-e az áruló húsa; végül pedig, amikor már nem maradt közüllük senki, akivel az utolsót megetessék, ezt, megvonván tőle a szükséges táplálékot, lassan halálra éhezette."

Ezen a ponton érkezem el dolgozatom utolsó kérdéséhez: vajon miért nevezik Mátyás halála után a harmadik esztendőől zsoldoseregének ezt a Délvidékre került maradványát fekete seregnek. (Az eredeti forrásokban: Arma nigra, Exercitus niger, Swarz heer, Cohortes nigrorum.)

Egyes feltételek szerint a fekete jelző a télen-nyáron szabadban táborozó katonák napbarnította arcáról kapta nevét.

Más kutatók úgy vélik, hogy a páncélosok vértjeit maratták feketére a korrózió ellen, s a név így automatikusan az iltózet színét fedi.

Egy harmadik csoport véleménye az, hogy a híres zsoldosvezér, a biskupitzi Jan Haugwitz nevét viseli a sereg, aki Fekete Haugwitz néven is szerepel a 90-es évekről szóló forrásokban.

Az a tény, hogy a "fekete sereg" elnevezés csak Mátyás halála után fordul elő, azt is sugallhatja, hogy az urát gyászoló zsoldos-had fekete zászlói és gyásza vontatta maga után ezt az elnevezést.

Nem érzem eléggé felkészültnek magam ahhoz, hogy ezt a vitát eldöntsem, csupán kiegészíteni szeretném egy addig elhanyagolt tényező bevonásával. A Catalogus abbatum Saganensium írja, hogy amikor hercegük, János szembekezdült Mátyással, a magyar király délvidéki "részben hitetlen, részben romlotthitű hadinépet" küldött ellene a szerb despota (valószínűleg a szürényi bán értendő alatta) parancsnoksága alatt. A "hitetlen és romlotthitű" jelző valószínűleg balkáni népekkel korábban együtt gyakran használt "heretici et schismatici" sztereotípiá helyett áll. Elmondja ezekről, hogy "az egyházat megszenteltségtelenítették, Krisztus testének szakramentumát a szentségtartókból kidobták és azokat egyéb szent adényekkel és ruhákkal együtt profán célokra használva elrabolták." Hasonló történetet mesél el Bonfini is a déli végeken táborozó "veterán csehek úgynevezett fekete seregének" fosztogatásai kapcsán: "az egyik katona vakmerősége és oktalansága miatt... a templomból elrabolta a Krisztus Urunk testét magába záró ezüst ládikát, és a szentséges testet gyalázatos és hallatlan elvetemültséggel a földre hajította."

Miért tulajdonítunk e részleteknek nagy jelentőséget? Mert a husziták nem vetették el a misédózatot, a kenyér és bor keresztény misztériumát — ellentétben a bogumilokkal, akik nem hittek abban, hogy a kenyér Krisztus valóságos teste. Itt utalunk vissza ama megtorlási módra, ahogyan Kinizsi kivégeztette a cseheket. Bár a forrás szó szerint nem mondja, implicite benne van, hogy céltudatos volt kiirtásuk módozatának megválasztása.

Az elv, ami szerint eljár, nem ismeretlen: "ha nem hiszitek és veszitek magatokhoz a kenyeret, Krisztus testét, egyétek meg annak testét, akinek félrevezető szavaira hallgattatok."

Csak emlékeztetőül, a pápa teljhatalmi követének, Bakócz Tamásnak a kereszties hadat beszüntető parancsával szembehelyezkedő, az

egyházi kiközösítést semmibe vevő, seregében ugyancsak sok délmagyarországi elemet felvonultató, s a fentiek miatt ugyancsak isten-tagadó eretneknek nyilvánított Ódza Györgyöt és híveit hasonlóképpen büntetik. A katasztrófa után pedig éppen ezen a területen tűnik fel egy "fekete ember", Cserni Jován.

E sereg kaphatta nevét a szent színének a feketét tartó bogumil eretnekség révén is.

Nem véletlen tehát, hogy ezt a sereget éppen akkor és azt követően nevezik "Feketének", miután a Délvidékre került; és az sem lehet véletlen, hogy éppen a "veterán csehek serege" ez, akik még emlékeznek a huszita tanításokra, s új, ideológiailag aktív eretnek közegbe kerülve e tanítások felé fordulhattak.

Azt mondhatjuk tehát, hogy azt a huszita zsoldossereget, amelybe Mátyás "cseh zsoldosai" is besorolhatók, eredendően vallási indítékok hívták életre, s végül -- a sors forgandósága révén -- elvesztésének ürügyét is vallási képzetek motiválták.

Olajos Terézia

I. évf. magyar-történelem szakos

főiskolai hallgató